

Imago Dei in het licht van extreme dehumanisering

Katja Tolstaya's onderzoek aan de VU richt zich op ervaringen van extreme dehumanisering, zoals in de Gulag, en de consequenties daarvan op ons verstaan van de menselijke natuur, in het bijzonder van de mens als beeld van God. Volgens haar maakt de huidige oorlogspropaganda duidelijk dat de post-Sovjet Russische ineenschuiving van religie en ideologie de voortzetting is van het ideologische en uiteindelijk dehumaniserende project om "de Sowjet mens" te scheppen. Daartegenover geeft ze aanwijzingen hoe religie en ideologie losgekoppeld kunnen worden en hoe een betrouwbare theologie na de Gulag ontwikkeld kan worden. Hierbij maakt ze gebruik van elementen van de Oosterse Orthodoxe theologie.

Verhalen over de ontmenselijking in kampen als van de Gulag (Varlam Shalamov: "niets menselijks bleef er over van een menselijk wezen – alleen wantrouwen, woede en leugens"), maken de vraag actueel wat het beeld Gods zijn betekent. Eigenschappen die vaak als typerend voor de mens worden beschouwd, zoals creativiteit, rationaliteit of moraliteit, kunnen blijkbaar geheel verloren gaan.

In het Sowjetmens project was het doel nieuwe mensen te creëren vanuit de ideologie. De ideologie moest zowel de sociale realiteit als het menselijk bewustzijn veranderen en gebruikte daarbij quasi-religieuze narratieven en rituelen. Belangrijk is dat in de post-Sowjet periode er nooit een fundamentele bezinning is geweest op het Sowjet verleden, maatschappelijk niet en niet bij de machthebbers. Veel van wat er nu gebeurt is het resultaat van een onverwekte traumatisch verleden van post-Sowjet landen, in het bijzonder Rusland.

In de Orthodoxie is God geheel transcendent – Hij gaat alle menselijk begrip te boven en is tegelijkertijd overall aanwezig (panentheïstisch, of transcendent-immanent). In de Orthodoxe ontologie staat het lijden van Christus niet tegenover dat van de individuele mens, want alles is met elkaar verbonden. In deze wereldbeschouwing past de bekende uitspraak van vader Zosima in Gebroeders Karamazov: "elk van ons is schuldig tegenover ieder ander en in alles, en ikzelf het meest van allemaal". Ethiek volgt hier uit ontologie. De Orthodoxe visie op God maant tot voorzichtigheid en nederigheid in de theologie en het niet te snel betekenis willen geven aan het lijden van de medemens.